УДК (UDC) 94+316.4.063.34 : 316.334.55] (477) “1940/1960”
DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2024.4(48).757

CONSUMER SERVICES FOR RURAL POPULATION OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF CONSUMER COOPERATION (SECOND HALF OF THE 1940S – 1960S): STRUCTURAL TRANSFORMATIONS AND OUTCOMES

***Oleksandr Sydorovych*[1], *Viktor Lytovchenko*[2]**
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
[1] e-mail: sydorovith@ukr.net; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6022-0396
[2] e-mail: viktorpl08@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0532-0188

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to analyze the consumer services system in the countryside through the prism of consumer cooperation activities in the second half of the 1940s – 1960s and structural changes in the field associated with the centralization of management.

The scientific novelty is in the fact that for the first time, the problems of consumer services for the rural population are analyzed, focusing on the study of consumer cooperation activities in the specified period, the processes of structural changes in the management of the field, and the peculiarities of the social infrastructure of the village in the second half of the 1940s – 1960s.

Conclusions. The provision of consumer services was one of the areas of consumer cooperation activity in rural areas. However, besides the Ukoopspilka, the rural population was also provided consumer services by specific departments established under the Soviet authorities, collective farms, and state farms.

Despite the quantitative growth of consumer service institutions, the quality of service provision and the satisfaction of rural residents’ needs remained relatively low. Ukrainian peasants received a significant part of such services from private craftsmen ‘at home’ and during irregular trips to urban centers.

In order to centralize management and in accordance with the declared concern for the well-being of peasants, in the mid-1960s, all consumer service institutions were united in a single government structure – the Ministry of Consumer Services of Population of the Ukrainian SSR. Therefore, after 1966, that branch of providing social services for the rural population, following the party-government decision, was removed from the subordination of the Ukoopspilka, but it still did not fully meet the needs of rural residents in such services. Thus, the authorities’ attempts to improve the situation with rural consumer services by re-subordinating and centralizing of management without capital investments in the relevant infrastructure and without taking into account the real needs of the peasants turned out to be unsuccessful.

Independent Ukraine has primarily inherited the social infrastructure in rural areas, and research conducted by economists, historians, and sociologists on the problems of developing consumer services in rural areas is already in demand currently from the point of view of developing appropriate development plans for this field by central and local authorities.

Keywords: consumer cooperation, Ukrainian SSR, consumer services, village, structural transformations

ПОБУТОВЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х – 1960-І РОКИ): СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

***Олександр Сидорович*[1], *Віктор Литовченко*[2]**
Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
[1] e-mail: sydorovith@ukr.net; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6022-0396
[2] e-mail: viktorpl08@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0532-0188

АНОТАЦІЯ

Мета статті – проаналізувати систему побутового обслуговування на селі через призму діяльності споживчої кооперації другої половини 1940-х – 1960-х років і структурних змін у цій галузі, пов'язаних із централізацією управління.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше проблеми побутового обслуговування сільського населення проаналізовано, орієнтуючись на дослідження діяльності споживчої кооперації окресленого періоду, процеси структурних змін в управлінні цієї галузі й особливості соціальної інфраструктури села другої половини 1940-х – 1960-х років.

Висновки. Надання побутових послуг було однією зі сфер діяльності споживчої кооперації на селі. Однак, окрім Укоопспілки, побутовим обслуговуванням сільського населення опікувались також відповідні управління, утворені при радянських органах влади, колгоспи та радгоспи.

Незважаючи на кількісне зростання установ побутового обслуговування, якість надання послуг і рівень задоволення потреб мешканців села залишались доволі низькими. Значну частину цих послуг українські селяни отримували у приватних майстрів «на дому» та під час нерегулярних поїздок до міських центрів.

З метою централізації управління та відповідно до декларованого піклування про добробут селян, у середині 1960-х років усі заклади побутового обслуговування були об'єднані в єдиній урядовій структурі – Міністерстві побутового обслуговування УРСР. Відтак після 1966 р. ця галузь соціального обслуговування населення на селі, відповідно до партійно-урядового рішення, вийшла з підпорядкування Укоопспілки, але й надалі повноцінно не задовольняла потреб мешканців села у цих послугах. Таким чином, спроби влади поліпшити стан побутового обслуговування села шляхом перепідпорядкування та централізації управління без капітальних вкладень у відповідну інфраструктуру та без врахування реальних потреб селян виявились невдалими.

Незалежна Україна у значній мірі успадкувала соціальну інфраструктуру в сільській місцевості, а дослідження економістами, істориками, соціологами проблем розвитку побутового обслуговування на селі вже в новітню добу є затребуваними з точки зору вироблення центральними та місцевими органами влади відповідних планів розвитку цієї галузі.

Ключові слова: споживча кооперація, Українська РСР, побутове обслуговування, село, структурні трансформації

ВСТУП

Адміністративно-територіальна реформа, як відповідь на наслідки військових дій, на значній частині території України вимагають змін у підходах до розбудови/відновлення соціальної інфраструктури українського села. У зазначеному контексті успішна реалізація цих завдань має спиратися на

врахування й об'єктивне вивчення досвіду минулого, виявлення позитивних і негативних аспектів розвитку як соціальної інфраструктури в цілому, так і її окремих елементів, зокрема побутового обслуговування. Саме низька якість, а почасти й відсутність побутових послуг, визначали соціальне тло українського села як у радянські часи, так і в добу Незалежності.

Відтак всебічний розгляд особливостей побутового обслуговування в сільській місцевості, що у перші повоєнні десятиліття було зосереджено переважно в системі споживчої кооперації, є *метою даного дослідження*.

У контексті поставленої мети доречною видається спроба проаналізувати структурні зміни в системі побутового обслуговування, визначити основні мотиви рішень партійно-державної влади стосовно побутового обслуговування на селі й окреслити механізми та результати втілення цих рішень у життя, що призвели в кінцевому підсумку до вилучення у споживчої кооперації функції надання побутових послуг на селі та централізації управління служби побуту в межах всієї республіки.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Праці українських дослідників аграрної історії І. Рибака[1], С. Падалки[2], Г. Кривчика[3], В. Лисак[4], І. Романюка[5], П. Панченка[6], Л. Беренштейна[7], Т. Терещенко[8] окреслили коло проблем, з якими зіткнулось українське село у галузі соціально-побутової інфраструктури у другій половині 1940-х – 1960-х роках.

Так, І. Рибак виокремив побутове обслуговування як найбільш відстаючу ланку в соціальній інфраструктурі українського села[9], Г. Кривчик і П. Панченко вказували на разюче відставання в обсягах надання побутових послуг сільським мешканцям у порівнянні з містом[10]. В. Лисак наголошувала на низькій якості надання побутових послуг і гендерному аспекті означеної проблеми, позаяк саме жінки на селі в силу традицій/стереотипів витрачали більше часу на виконання тих видів робіт, що за кращих умов забезпечувалися б системою побутового обслуговування[11].

---

[1] *Рибак І.В.* Соціально-побутова інфраструктура українського села. Кам'янець-Подільський, 2000. 304 с.
[2] *Падалка С.С., Ігнатенко М.М.* Аграрна політика в Україні: підсумки та уроки 1960-1980 років. Ялта, 2006. 120 с.
[3] *Кривчик Г.Г.* Українське село під владою номенклатури (60-80-ті рр. XX ст.). Дніпропетровськ, 2001. 192 с.
[4] *Лисак В.Ф.* Повсякденність українських селян в умовах радянської дійсності (1950-1960-ті рр.). Донецьк, 2013. 341 с.
[5] *Романюк І.М.* Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. XX століття. Вінниця, 2005. 256 с.
[6] *Панченко П.П.* Сторінки історії України XX ст.: (Українське село: поступ, сподівання, тривоги). Київ, 1995. 232 с.
[7] *Беренштейн Л.Ю., Панченко П.П.* Українське село у 20-90 роках XX століття: короткий історико-економічний нарис. Київ, 1998. 122 с.
[8] *Терещенко Т.* Рівень життя українського селянства в 1943-1950 рр. (на матеріалах центральних областей України). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2016. Вип. 25. С. 114-120.
[9] *Рибак І.В.* Соціально-побутова інфраструктура… С. 209.
[10] *Кривчик Г.Г.* Українське село… С. 117; *Панченко П.П.* Сторінки історії України… С. 170.
[11] *Лисак В.Ф.* Повсякденність українських селян… С. 208; *Лисак В.* Жінка в умовах сільського способу життя в Україні в 1950-1960-х рр. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. 2019. Вип. 24. С. 280.

Доробок українських істориків, що досліджують різноманітні аспекти соціально-економічного розвитку українського села радянської доби, представлено з-поміж іншого також у колективних монографіях виданих під егідою Інституту історії України НАНУ: «Історія українського селянства», «Економічна історія України», «Українське суспільство в 1960-1980-х рр.»[12]. Здебільшого проблеми побутового обслуговування сільського населення в цих роботах розглядались у контексті ширших, комплексних тем, над якими працюють дослідники. З іншого боку, дослідження, присвячені безпосередньо історії споживчої кооперації України, концентрувалися загалом на таких галузях її діяльності: торгівля, заготівлі сільськогосподарської й іншої продукції, громадське харчування та виробництво[13]. Участь системи споживчої кооперації в побутовому обслуговуванні сільського населення представлено у цих працях лише фрагментарно.

Зарубіжні вчені, досліджуючи соціально-економічні проблеми СРСР, зачіпали тему побутового обслуговування сільського населення лише опосередковано і, в цілому, спиралися на загальносоюзні показники. У даному контексті доречно виділити напрямок у західній історіографії зосереджений на соціально-економічних аспектах гендерної проблематики, що завдячує своєму виникненню жіночому (феміністичному) руху 1960-х років. Його представники досліджували становище жінок у СРСР. Зокрема, у працях Алени Хайтлінгер і Вільяма Москофа акцентується увага на надзвичайно низькому внеску закладів системи побутового обслуговування у виконання домашньої, традиційно жіночої роботи[14].

Катаріна Кац у своїй роботі «Гендер, праця та зарплата у Радянському Союзі. Спадщина дискримінації»[15] дійшла висновку, що послуги для зменшення робочого часу жінок у побуті не були пріоритетом радянського планування. У свою чергу ізраїльсько-американський економіст Гур Офер, пояснюючи структурні зміни у побутовому обслуговуванні середини 1960-х років, підсумував, що держава взялася за централізацію служби побуту через нагальну потребу в додаткових жіночих руках у виробничому секторі, а не через бажання звільнити жінок від виснажливих домашніх обов'язків[16].

Отже, невисвітленими залишились питання місця споживчої кооперації у

---

[12] *Баран В., Даниленко В.* Аграрна політика компартійно-радянського керівництва. *Історія українського селянства: Нариси.* Т. ІІ. Київ: Наукова думка, 2006, С.479-485; *Лаас Н.* Становище в сільському господарстві. *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження.* Т. ІІ. Київ: Ніка-Центр, 2011. С. 463-472; *Бажан О., Бондарчук П., Даниленко В.* та ін. Українське суспільство в 1960-1980-х рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. 959 с. (Історичні нариси)

[13] *Аліман М.В., Бабенко С.Г., Гелей С.Д.* Історія споживчої кооперації України: підручник для студентів кооперативних вузів. Львів: Укоопспілка, інститут українознавства НАНУ, 1996. 383 с.; Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення / За заг. ред. *С. Гелея*. Львів, 2013; *Клок В.І.* Розвиток споживчої кооперації України в умовах десталінізації (1956-1965 рр.). *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки.* 2013. Вип. 11. С. 117-128.

[14] *Heitlinger A.* Women and State Socialism. Sex Inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia. London: The Macmillan Press Ltd, 1979; *Moskoff W.* Labor and Leisure in the Soviet Union. The Conflict between Private Decision-Making in a Planned Economy. London: The Macmillan Press Ltd, 1984.

[15] *Katz K.* Gender, Work and Wages in the Soviet Union. A Legacy of Discrimination. New York: Palgrave, 2001.

[16] *Ofer G.* The Service Sector in Soviet Economic Growth. A Comprative Study. Cambridge: Harvard University Press, 1973.

наданні побутових послуг селу та структурних трансформацій і галузевого підпорядкування закладів побутового обслуговування на селі, а відтак – і мотивів владних органів, що втілювали у життя ці трансформації, котрі безпосередньо впливали на рівень надання побутових послуг сільському населенню України у перші повоєнні десятиліття. Тому, спираючись переважно на нормативно-правові акти та неопубліковані документи (звіти, листи, довідки, доповідні записки тощо) партійно-державних органів влади, спробуємо розглянути систему побутового обслуговування на селі шляхом аналізу діяльності споживчої кооперації та структурних змін у цій галузі, що мали місце у досліджуваний період, що призвели зрештою до централізації управління у системі побутового обслуговування.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ПОБУТОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НА СЕЛІ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Відразу після закінчення Другої світової війни побутове обслуговування на селі, як і решта соціальної інфраструктури, було фактично відсутнє. Черкаська історикиня Т. Терещенко в одній зі своїх публікацій позначила стан, в якому опинилось українське село, дещо іронічним, на нашу думку, терміном «побутове самообслуговування», вказуючи на фактичну відсутність побутових послуг у сільській місцевості у перші повоєнні роки[17]. Зусилля владних органів були спрямовані, перш за все, на відновлення соціальної інфраструктури міст і промислових центрів, а на селі – організації заготівель та аграрного виробництва. Так, згідно постанови Ради Міністрів і ЦК КПРС від 9 листопада 1946 р. «Про розгортання кооперативної торгівлі продовольчими й промисловими товарами у містах і робітничих селищах та збільшення виробництва продовольства й товарів широкого вжитку кооперативними підприємствами» поряд із розгортанням торгівлі сільськогосподарською продукцією Укоопспілка мала відкрити також певну кількість закладів побутового обслуговування у містах. Зокрема, 1947 р. кооператори планували відкрити 1 400 підприємств побутового обслуговування населення. З них у містах – 740 (майстерень ремонту взуття – 215, ремонту одягу – 175, ремонту побутових металевих виробів – 155, перукарень – 225)[18].

Відтак система споживчої кооперації відповідно до вищезазначеної постанови змушена була частину своїх ресурсів (фінансових, матеріальних) переспрямовувати із села на місто, хоча формально саме селяни, які були пайовиками, мали першочергово претендувати на увагу зі сторони «рідної» кооперації.

У мотивуючій частині вищезазначеної постанови можемо зустріти цікавий приклад «когнітивного дисонансу», що часто був присутній у політико-юридичних текстах тієї доби. Так, у преамбулі до цієї постанови лунали фактично звинувачення на адресу споживчої кооперації, котра нібито не змагається з державною торгівлею в містах, що дозволило останній посісти там монопольне становище[19]. Уся абсурдність цього закиду полягає в тому, що іншою постановою

[17] *Терещенко Т.* Рівень життя українського селянства… С. 115.

[18] Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 296. Оп. 8. Спр. 4.

[19] *Гликин С.* (ред.). *Сборник действующих постановлений и распоряжений по работе потребительской кооперации*. Москва: Центросоюз, 1948. С. 9.

уряду та партії від 29 вересня 1935 р. «Про роботу споживчої кооперації на селі» вся діяльність споживчої кооперації в містах, включно із торгівельними підприємствами й організаційною структурою, були передані державній торгівлі, а власне споживча кооперація змушена була зосередитися на роботі тільки у сільській місцевості[20].

Важливо також відзначити, що побутове обслуговування, як окремий вид господарської діяльності, не був прописаний у статутних документах споживчої кооперації. У довідці про Укоопспілку, наданій Міжнародному бюро праці (м. Женева, Швейцарія) 1956 року, цей вид діяльності споживчої кооперації не зазначений взагалі[21]. Головними видами діяльності Укоопспілки були торгівля та заготівлі сільськогосподарської продукції переважно в одноосібних виробників. Однак, відповідно до вказівок партійно-державного керівництва, споживча кооперація вимушена була займатись ще й побутовим обслуговуванням.

Організаційно діяльність споживчої кооперації у галузі побутового обслуговування населення на регіональному рівні (облспоживспілки та райспоживспілки) була представлена у вигляді так званих промислово-побутових комбінатів. Ці організації об'єднували всі виробничі та побутові підприємства, що входили до складу райспоживспілки, за винятком підприємств із переробки плодів та овочів, заготівлі живсировини, виготовлення тари та дрібних підприємств, що знаходились у віддалених населених пунктах. Як бачимо, навіть в організаційній структурі Укоопспілки не було передбачено окремого відділу, що опікувався б винятково побутовим обслуговуванням.

Промислово-побутові комбінати в райспоживспілках організовувалися відповідно до постанови правління Укоопспілки від 14 грудня 1952 р. «Про заходи по вдосконаленню організаційної структури і покращення діяльності споживчої кооперації Української РСР[22]». Споживча кооперація на селі монопольно відала лише торгівлею, проте наданням побутових послуг займались також колгоспи та радгоспи, установи промислової кооперації та радянські органи влади (виконкоми Рад). Відтак координація окремих організацій у межах республіки щодо цієї галузі була практично відсутня. Єдиного державного органу чи господарської організації, що були б зосереджені на наданні побутових послуг населенню в цей період, просто не існувало.

У тоталітарній державі із плановою економікою відсутність єдиного керуючого центру в певній галузі соціально-економічної системи призводила до відставання цієї галузі від інших, які мали чітку організаційну вертикально-ієрархічну структуру та зверстані у межах окремої республіки чи всієї країни плани діяльності, що забезпечувались відповідним фінансуванням.

З метою швидшого розв'язання проблеми низького рівня побутового обслуговування мешканців села, керівництво споживчої кооперації України змушене було щороку просити Держплан УРСР виділяти згідно із замовленням необхідний автотранспорт, а також висувало пропозиції залучати до цієї справи

---

[20] О работе потребительской кооперации в деревне. Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 29 сентября 1935 г. URL: http://base.garant.ru/1571021/

[21] ЦДАВО України. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 1006. Арк. 3.

[22] Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6423. Арк 32.

колгоспи. Деякі з них не залишались осторонь цієї проблеми. Так, колгосп села Осички Радомишльського району Житомирщини виділив сільському споживчому товариству приміщення на шість кімнат для організації «Будинку добрих послуг», де працювало 15 майстрів різних спеціальностей: швейна та взуттєва майстерні, а також майстерні з ремонту будинків, побутової техніки, виготовлення кілець для криниць[23].

Проте варто відзначити, що такий приклад взаємодії споживчої кооперації та колгоспів не був системним. Подібна співпраця відбувалася здебільшого в тих населених пунктах, де місцевий, переважно районного рівня, партійно-господарський актив, дійшов згоди щодо налагодження взаємодії з поліпшення побутового обслуговування сільського населення.

ОБСЯГИ ТА ВИДИ ПОБУТОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ СЕЛЯН

Починаючи з 1950-х рр. обсяги надання побутових послуг селу поступово збільшуються. Так, у сьомій п'ятирічці (1959-1964 роки) кількість побутових майстерень на селі вже зросла до 10 770 підприємств[24]. Причиною було поступове поліпшення фінансового стану кооперативної системи через збільшення пайового капіталу.

Фактично відразу після звільнення території України від нацистів партійно-державний апарат взявся за «добровільно-примусове» залучення до стану пайовиків всього дорослого населення сільської місцевості. Після завершення Другої Світової війни Укоопспілка, згідно з адміністративно-територіальним поділом УРСР, складалась із 24 облспоживспілок, які об'єднували 745 райспоживспілок. Кількість пайовиків у цей час складала 4 млн. 36 тис чоловік[25]. До 1970 р. кількість пайовиків вже сягнула 17 млн.[26] Відтак збільшення пайового капіталу та загальне зростання капітальних видатків на діяльність Укоопспілки призвело і до збільшення обсягів надання побутових послуг сільському населенню. З метою механізації трудомістких процесів за вказаний період Укоопспілка отримала 22 тис. одиниць устаткування. Проведена робота дозволила збільшити обсяг побутових послуг у сільській місцевості в грошовому еквіваленті до 19 465 тис. крб.[27]

Впроваджувалися також нові види та форми обслуговування населення. Отримала розвиток така форма обслуговування населення, як робота пересувних автомайстерень, що виїжджали на ферми, польові стани і тракторні бригади та займались пошиттям одягу, ремонтом взуття тощо. Тільки за 1964 р. було прийнято замовлень пересувними побутовими автомайстернями на суму 1 639 тис. крб., що на 36,6% більше, ніж за попередній рік. Проте стаціонарні пункти побутового обслуговування розташовувались переважно у великих сільських населених пунктах і районних центрах. Решту сіл, із кількістю населення 200-300 чоловік, керівництво Укоопспілки прагнуло охопити пересувними автомайстернями. 1964 р. з цією метою було створено 102 побутові

[23] ЦДАВО України. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 2586. Арк. 1.
[24] Ibidem.
[25] *Сіденко С.Г., Лєпєхов М.Д., Майборода Ф.М., Опельбаум Ш.В., Матковський О.С.* Споживча кооперація України. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1965. С. 73.
[26] Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення… С. 774.
[27] ЦДАВО України. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 2586. Арк. 2

пересувні автомайстерні. Усього в системі споживчої кооперації того часу нараховувалося 364 пересувні майстерні. Цієї кількості було відверто недостатньо, адже це дозволяло охопити лише 20% населення сіл, де не було стаціонарних пунктів побутового обслуговування[28].

На початку 1960-х років Укоопспілка розпочала надавати сільському населенню такий вид послуг як ремонт житла, що протягом 1962-1964 рр. зріс з 670 тис. до 2 млн. 530 тис. крб. Цей не надто високий показник у межах всієї республіки виявляється ще меншим, якщо візьмемо до уваги і той факт, що до обсягу робіт побутового обслуговування включалась збірка й установка стаціонарних будинків (фінського типу) та будівництво нових. Відтак, з одного боку, це дозволяло правлінню Укоопспілки звітувати про зростання обсягів надання побутових послуг сільському населенню, а з іншого – спонукало облспоживспілки додатково організовувати ремонтно-будівельні бригади при міжрайлісгоспскладах.

Окремі ремонтно-будівельні бригади досягали значних результатів. Зокрема, на належному рівні був організований ремонт житла в селах Житомирської, Вінницької, Дніпропетровської, Одеської, Полтавської, Чернігівської, Кіровоградської та Херсонської областей. Так, бригада Каховської райспоживспілки Херсонської області в кількості 10-ти спеціалістів виконала за 1964 р. робіт на суму в 23 тис. крб. Також на систему споживчої кооперації було покладено завдання забезпечувати сільське населення твердим паливом (дрова, торф, вугілля). 1964 р. кооператори продали 3 млн. 906 тис. тонн вугілля та 630 тис. м^3 дров[29].

Однак, незважаючи на зростаючі з року в рік показники, рівень і масштаби надання побутових послуг сільському населенню у перші повоєнні два десятиліття не були співмірними з потребами мешканців села та пропорційно відставали від обсягів надання цих послуг у містах. Зокрема, відповідно до показників, оприлюднених українським дослідником І. Рибаком, у Вінницькій області на одну майстерню побутового обслуговування міста припадало 1,1 тис. осіб, а на селі 7,9 тис. осіб. В окремих віддалених районах області 10-18 тис. осіб[30]. Додаймо до цього, що саме Вінниччина за структурою населення була однією із найбільших «сільських» областей України. Під час аналізу бюджетів колгоспників Харківської області у 1952-1955 рр. було зроблено висновок про те, що з 12,4 млн. крб. витрачених колгоспниками на пошиття, ремонт одягу та взуття, а також ремонт меблів та інших предметів домашнього вжитку – 10,2 млн. крб. було заплачено приватникам[31]. Власне ця цифра, по суті, найбільш яскраво демонструє, чого варті програмні промови та партійно-урядові рішення щодо поліпшення побутового обслуговування селян.

Низький рівень і невисока якість побутових послуг, що надавалися сільському населенню, були, не в останню чергу, наслідком доволі слабкої матеріально-технічної бази закладів побуту. Зокрема, під час обстеження у Волинській області 1955 р. виявилося, що майстерні знаходилися в антисанітарному стані, обладнання в них застаріле, у результаті чого ремонтні роботи проводилися

---

[28] Ibid. Арк. 4.
[29] Ibid. Арк. 8.
[30] *Рибак І.В.* Соціально-побутова інфраструктура… С. 160.
[31] Ibid. С. 161.

примітивним способом. У зимовий період багато майстерень не опалювалися. Слід також звернути увагу на те, що в цей період на селі подібний стан побутового обслуговування не був винятком. Навіть у 1980-х рр. майже половина роздрібних торговельних закладів споживчої кооперації взимку не опалювалися[32].

Зважаючи на низький рівень надання побутових послуг, у першу чергу пошиття одягу, купівля швейної машинки для селянської сім'ї у цей період стала однією з найбажаніших придбань. Одяг селяни, зазвичай, шили самостійно, або ж перешивали вживаний тощо. Однак придбати цю омріяну швейну машинку теж було справою надто нелегкою та недешевою. Так, в одному з листів, що надійшов до газети «Правда України», Л. Кліщ скаржиться, що у раймазі міста Щорс швейна машинка коштує 590 крб. Але вона продавалася тільки в якості зустрічного продажу під яйця, молоко, м'ясо. Нерівноправність такого обміну полягала у тому, що кооперація приймала яйця по ціні 4 крб. за десяток у той час, коли на базарі вони коштували 13 крб.[33]

Не меншою проблемою було й придбання тканини для пошиття одягу. Зокрема, працівники Велико-Висківського районного промислового комбінату місцевої промисловості Кіровоградської обл. до цієї ж газети писали, що для того, щоб придбати 1 м байки, слід здати 20 штук яєць чи 20 літрів молока. У містечку Горохові на Волині за метр цієї ж тканини вимагали вже 40 штук яєць. Насамкінець, украй емоційним був лист пенсіонера із с. Архангелівка Барвенковського району Харківщини Ф. Кузьминського, який звернувся до редакції газети: «Я пенсіонер, пайовик. Але що я за пайовик, коли у своїй лавці не маю можливості купити 3-5 метрів ситцю на сорочку чи спіднє. Кооператори розперезалися, перетворили кооперацію у заготконтору, є яйце – є ситець, нема яйця – нема ситця. Вважаю, що слід вправити мізки цим кооператорам, адже дуже нахабно, дуже грубо та безвідповідально вони поводять себе[34]».

Проблема побутового обслуговування на селі актуалізувалась із середини 1960-х років через те, що почала стрімко зростати кількість побутових приладів, що продавалися населенню (телевізори, праски, пральні машини, швейні машини, велосипеди тощо), котрі через нестабільне енергоживлення та низьку якість часто виходили з ладу та потребували ремонту. А висока ціна і дефіцит цих товарів для сільського населення не дозволяли їм купувати нові. Переважно сільське населення не мало можливості отримати ці послуги на місці й тому змушене було, як і у випадку придбання відсутніх у сільській торгівлі товарів, їхати до міста. Тому якість і масштаби побутових послуг й надалі залишалися на низькому рівні.

Побутове обслуговування села у державно-партійних програмах і рішеннях: механізми втілення через споживчу кооперацію

До побутових потреб селян державно-партійну номенклатуру спонукали більш уважніше ставитися ряд програмних рішень прийнятих на найвищому рівні. Так, у досліджуваний період відбулася актуалізація ідеологеми щодо подолання розриву між містом і селом у процесі комуністичного будівництва. Цей концепт отримав «друге дихання» через його включення до рішень 21 з'їзду

[32] Ibid. С. 162.
[33] ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 1113. Арк. 27-30.
[34] Ibid. Арк. 30.

КПРС 1959 р., де зазначалося, що у результаті здійснення завдань господарського та культурного будівництва будуть досягнуті великі успіхи у справі подолання суттєвих відмінностей між фізичною та розумовою працею, подолання суттєвих відмінностей між містом і селом[35]. Ця теоретична конструкція була конкретизована завданням значно покращити за період 1959-1965 рр. торговельне та побутове обслуговування населення[36].

Виконуючи ці партійні завдання, влада йшла звичним для себе адміністративним шляхом, затвердивши низку постанов, що повинні були прискорити розвиток цієї галузі. Зокрема, йдеться про постанову Ради Міністрів та ЦК КПРС від 6 березня 1959 р. № 245 «Про заходи по поліпшенню побутового обслуговування населення», що була продубльована відповідною українською постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КПУ місяцем пізніше. У розрізі виконання цієї постанови вже у 1959 р. було створено більше 3 тис. підприємств побутового обслуговування на селі. Збудовано більше 300 комбінатів і павільйонів побутового обслуговування, відкрито 200 нових прийомних пунктів[37].

Натомість у третій програмі КПРС, затвердженій на 22 з'їзді у 1961 р. зазначалося, що, у кінцевому підсумку, щодо культурно-побутових умов життя сільське населення зрівняється з міським, а ліквідація соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом і селом буде одним із найвеличніших результатів будівництва комунізму[38].

Реагуючи на ці масштабні плани, правління Укоопспілки у 1961 р. направило в усі обласні та районні споживчі спілки й у сільські споживчі товариства лист із директивною вимогою обговорити його на загальних зборах усіх рівнів. У ньому містився заклик активізувати роботу щодо створення належних побутових умов селянам у світлі рішень партійних пленумів і 22-го з'їзду партії. Слід відзначити, що якихось додаткових матеріальних ресурсів під ці партійні декларації та програми установи споживчої кооперації на місцях не отримували. Відтак підвищувати рівень побутового обслуговування селян вони мали переважно за рахунок внутрішніх резервів, а також різних заохочувальних заходів, підвищення ініціативи працівників і широкого розгортання соціалістичних змагань тощо. Провідним напрямом у роботі споживчої кооперації в цій галузі мала стати розбудова мережі закладів побутових послуг із використанням виїзного обслуговування за попередніми замовленнями[39].

Підготовка та проведення централізації служби побуту

Підготовчі процеси по централізації побутового обслуговування, на нашу думку, були формально запущені у бюрократичній системі радянсько-партійного керівництва через оприлюднення постанови уряду УРСР № 1132 від 25 вересня 1962 р. «Про дальше поліпшення побутового обслужування населення[40]». Необхідність її ухвалення мотивувалася тим, що попередня постанова від 1959 р.

---

[35] ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 1113. Арк. 30.
[36] Ibid. Арк. 38.
[37] Ibid. Оп. 24. Спр. 5159. Арк. 45.
[38] Программа КПСС принятая XXIII съездом КПСС. URL: http://leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/III_program_KPSS_files/066.htm#2
[39] ЦДАВО України. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 1851. Арк. 1-4.
[40] *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. Київ: Вид. політичної літератури України, 1969. № 7. С. 15.

як і «стратегічні» рішення партійного з'їзду 1961 р., виконувалися незадовільно. Відтак Укрголовмісцевпрому[41], урядовій установі, у підпорядкуванні якої були підприємства побутового обслуговування переважно в містах, запропоновано було надати до Ради Міністрів пропозиції до зміни власної структури. Надалі оприлюднюється наступна партійно-урядова постанова з цього питання за № 372 від 15 квітня 1965 р. «Про заходи по дальшому поліпшенню побутового обслуговування населення» і незабаром – постанова № 1274 від 30 грудня 1965 р. «Про утворення централізованого фонду розвитку підприємств побутового обслуговування населення Укрголовпобуту[42]».

Створення Головного управління побутового обслуговування при Раді Міністрів УРСР (далі Укрголовпобут) засвідчило намір керівництва республіки трансформувати галузь побутових послуг шляхом об'єднання всіх підприємств, що надавали відповідні послуги, у межах єдиної керуючої організації.

Сама логіка функціонування командно-адміністративної економіки вимагала зосередження цієї галузі соціального забезпечення в межах однієї структури. У низці республік Радянського Союзу централізація служб побуту до цього часу вже відбулася. Зокрема, у Литовській, Латвійській та Естонській РСР ще з 1962 р. усі підприємства служби побуту були зосередженні у віданні Головних управлінь або міністерств побутового обслуговування населення. У підсумку, у 1964 р. з розрахунку на 1 жителя було надано побутових послуг: у Литовській РСР на 8 крб. 16 коп., Латвійській – 13 крб. 65 коп., Естонській – на 14 крб. 07 коп., а Українській РСР – лише на 5 крб. 93 коп.[43] Тому партійно-державне керівництво Української РСР вирішення проблеми незадовільного розвитку побутового обслуговування вбачало також у централізації всіх наявних ресурсів і фондів цієї галузі в межах однієї організації. Відповідно у преамбулі вищезазначених постанов у вигляді обґрунтування відзначався все ще незадовільний стан розвитку побутового обслуговування на селі, а основним винуватцем цього становища була названа система споживчої кооперації.

Згідно з наведеними у цих постановах відомостями, плани з обсягів побутового обслуговування населення у сільській місцевості станом на 1964 р. не виконувались і становили в цілому 79% від запланованого. Зокрема, по облвиконкомах Укрголовпобуту – 74,3%, Міністерстві комунального господарства УРСР – 87,1%, а найменше по Укоопспілці – 70,7%. Зазначалося також, що все ще недостатньо обслуговувалося населення сільської місцевості Івано-Франківської, Хмельницької, Волинської та Вінницької областей, в яких обсяг побутових послуг на одного жителя сільської місцевості становить лише 60-90 коп. на рік[44]. Зауважимо, що така низька результативність сільської служби побуту була неспівмірною щодо кількості закладів побутового обслуговування, що демонструвало низьку ефективність їх роботи. Зокрема, станом на 1 січня 1964 р. в системі споживчої кооперації нараховувалося 10 828 майстерень побутового обслуговування. Так: з ремонту та пошиття одягу – 4 315, з ремонту та пошиття взуття – 2 896, з ремонту предметів домашнього вжитку – 732,

[41] Головне управління місцевої промисловості і побутового обслуговування населення при Раді Міністрів УРСР

[42] *Збірник постанов і розпоряджень…* № 7. С. 47.

[43] ЦДАВО України. Ф. 4634. Оп. 1. Спр. 948. Арк. 92.

[44] *Збірник постанов і розпоряджень…* № 7. С. 91.

закладів побутового обслуговування непромислового характеру – 2 835 одиниць (переважно перукарні та фотоательє)[45].

Загалом, станом на 1965 р. питома вага споживчої кооперації у наданні різного виду побутових послуг населенню залишалася незначною. Так, з ремонту взуття частка Укооопспілки складала 11,4%, з індивідуального пошиття швейних і шкіряних виробів – 12,1%, індивідуального пошиття взуття – 6,2%, перукарень – 3,6%, наданню фотопослуг – 2,7%[46].

Незважаючи на те, що влада оприлюднила свої наміри централізувати сферу надання побутових послуг через видання відповідних постанов тільки 1965 р., архівні документи свідчать, що попередня підготовка передачі всіх підприємств побутового обслуговування від споживчої кооперації до якоїсь нової організації (мається на увазі майбутній Укрголовпобут) почалася ще на початку 1960-х рр. Хоча ці плани і не оприлюднювалися, їх зміст, напевно, був відомий пересічним працівникам споживчої кооперації. Так, в одному з інструкційних листів керівництва Укоопспілки за 1963 р. містилося попередження керівникам обласних організацій споживчої кооперації щодо недопустимості поширення серед працівників «брехливих чуток» про передачу установ побутового обслуговування споживчої кооперації іншій системі, що дезорганізує працівників і завдає великої шкоди справі розвитку побутового обслуговування на селі[47]. У постанові правління Укоопспілки від 24 лютого 1965 р. № 74 «Про незадовільне виконання плану побутового обслуговування населення в системі споживчої кооперації республіки в січні 1965 р. і заходах з подальшого покращення роботи побутових підприємств у 1965 р.» було, крім усього іншого, зазначено наступне: «Засудити як неправильні і нічим не обґрунтовані розмови та чутки про передачу побутового обслуговування від системи споживчої кооперації іншим організаціям, що дезорганізує роботу системи, призводить до безперспективності роботи підприємств і кадрів[48]».

Однак, незабаром «нічим не обґрунтовані розмови» та «брехливі чутки» підтвердилися. 1965 року, відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 31 серпня 1964 р. № 933 «Про організацію виконання постанови Верховної Ради Української РСР "Про стан і заходи по дальшому поліпшенню побутового обслуговування в Українській РСР"», у восьми областях республіки (Волинській, Донецькій, Івано-Франківській, Львівській, Луганській, Тернопільській, Черкаській і Чернівецькій) було розподілено мережу побутового обслуговування між системою споживчої кооперації та Укрголовпобутом[49]. Частину підприємств облпобутуправлінь (Управління побутового обслуговування населення при виконавчому комітеті обласної ради народних депутатів) передано до системи споживчої кооперації, а окремі підприємства побутового обслуговування Укоопспілки передано до облпобутуправлінь. У тих населених пунктах, де існували паралельні майстерні системи Укрголовпобуту та Укоопспілки, відбулось об'єднання в одну майстерню.

Логіка цих заходів полягала у розмежуванні діяльності організацій, що

[45] ЦДАВО України. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 2243. Арк. 19.
[46] ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 2783. Арк. 58.
[47] ЦДАВО України. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 2243. Арк. 4.
[48] Ibid. Спр. 2592. Арк. 4.
[49] Ibid. Спр. 2654. Арк. 2.

забезпечували побутове обслуговування населення. Це повинно було усунути подібність в їх роботі. Відтепер у вищезазначених областях за цю галузь в окремих адміністративно-територіальних одиницях (районах) повинна була нести відповідальність лише одна організація. Розподіл між конкретними районами е межах кожної із областей було юридично оформлене рішеннями виконкомів обласних Рад[50].

Практично ця реорганізація в окремо взятих восьми областях була «пробною кулею» подальшої концентрації служби побуту в межах однієї структури. Загальна кількість майстерень побутового обслуговування у сільській місцевості після цих структурних змін станом на 1 жовтня 1965 р. збільшилася на 1 028 одиниць, кількість територіально відокремлених приймальних пунктів на селі за цей час зросла на 195 одиниць. Усього ж кількість побутових закладів, розміщених безпосередньо у сільській місцевості, збільшилась на 1 223 одиниці[51].

Остаточне рішення про повну концентрацію служб побуту в рамках однієї організації оформилося наприкінці 1965 р. Так, 8 грудня 1965 р. голова правління Укоопспілки Ф. Колесник у листі до уряду погодився з пропозицією про передачу всіх побутових підприємств споживчої кооперації Укрголовпобуту з усіма планами, лімітами, фондами матеріально-технічного постачання станом на 1 січня 1966 р.[52]

Незабаром, згідно з постановою ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР № 122 від 28 січня 1966 р. «Про подальше покращення роботи підприємств побутового обслуговування й зосередження їх у віданні управлінь побутового обслуговування населення виконкомів Рад депутатів трудящих», споживча кооперація розпочала процес передачі всіх закладів побутового обслуговування на селі Укрголовпобуту[53]. Протягом наступних 3-4 місяців тривали організаційні та юридичні процедури, пов’язані з передачею відповідних підприємств у підпорядкування цій організації. Для їх здійснення правління райспоживспілок створювали відповідні комісії, які безпосередньо адміністрували процес передачі матеріально-технічної бази побутового обслуговування споживчої кооперації[54].

Після концентрації різнопідпорядкованих підприємств побутового обслуговування у межах Укрголовпобуту статус цього управління було змінено. У 1966 р. на базі Укрголовпобуту, до структури якого відійшли підприємства побутового обслуговування інших організацій, було створено Міністерство побутового обслуговування, на яке покладались обов’язки з координації галузі через свої обласні управління, спираючись на обласні, районні та сільські виконкоми рад трудящих депутатів[55].

НАСЛІДКИ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ СЛУЖБИ ПОБУТУ ДЛЯ СЕЛА. ЧИ СПРАЦЮВАЛА РЕФОРМА?

Реорганізація служби побуту середини 1960-х рр. належно задокументована як на республіканському, так і обласному рівнях в актах прийому-передачі майна,

[50] Ibid. Арк. 2.
[51] Ibid. Ф. 4634. Оп. 1. Спр. 648. Арк. 89.
[52] Ibid. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 2654. Арк. 13.
[53] Ibid. Спр. 2868. Арк. 3.
[54] Ніжинський відділ Державного архіву Чернігівської області, м. Ніжин. Ф. 7413. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 1.
[55] ЦДАВО України. Ф. 5199. Оп. 1. Спр. 308. Арк. 1-7.

доповідних записках, що зберігаються у ЦДАВО України. Це дозволило нам більменш реально оцінити стан побутового обслуговування на селі як у кількісному, так і якісному аспектах, адже приймаюча організація (Укрголовпобут) ретельно фіксувала стан матеріальних фондів і рівень надання побутових послуг на селі під час здійснення процедури прийому-передачі.

Таким чином, відповідно до цих документів, близько половини сільських населених пунктів Української РСР за 1960-і роки (15 323 із 33 670) не отримували жодних побутових послуг[56]. А ті села й селища, до яких доходили «блага цивілізації», отримували ці послуги нерегулярно і низької якості. Доволі промовисту характеристику підприємств споживчої кооперації, що здійснювали побутове обслуговування сільського населення, надає лист міністра побутового обслуговування населення УРСР, адресований до ЦК КПУ, де зазначалося, що значна частина прийнятих підприємств побутового обслуговування на селі розташовувалася у непристосованих приміщеннях приватних садиб. Здійснюючи заходи по впорядкуванню цієї мережі, новоутворене міністерство 1966 р. закрило 3 190 таких «кустарних» підприємств[57]. Зрозуміло, що ці дії ще більше погіршили побутове обслуговування сільського населення, адже новостворені комбінати не в змозі були забезпечити термінові потреби жителів сіл через віддаленість розташування та проблеми із транспортним сполученням.

У наступні роки розвиток побутового обслуговування на селі відбувався вже без прямої участі Укоопспілки. Організаційно цією сферою опікувалися побутові комбінати, до складу яких входили стаціонарні та пересувні майстерні різноманітної спеціалізації. Основне спрямування їхньої роботи визначалося так: розбудувати багатогалузеві будинки побуту у великих населених пунктах, а також організувати у сільських населених пунктах прийом замовлень на побутові послуги, які б виконувалися спеціалізованими підприємствами чи побутовими комбінатами, розташованими в містах і районних центрах. Саме з цією метою у 1969 р. Укоопспілка зобов'язана була передати Міністерству побутового обслуговування УРСР із ринкових фондів 300 мотоциклів із колясками К-750 із відповідним планом товарообігу[58].

Проте організувати на селі побутове обслуговування на рівні міста, як проголошувалось у партійних рішеннях щодо цього питання після проведеної структурної трансформації, так і не вдалося. Зокрема, відомості щодо реалізації побутових послуг населенню за 1966-1970 рр. (у крб. на душу населення) засвідчують значне відставання мешканців села за цим показником. У 1970 р. цей показник у місті склав 18 крб. 58 коп. проти 6 крб. 85 коп. на селі. До того ж мережа закладів побуту розміщувалася в регіонах республіки вкрай нерівномірно. Так, кількість майстерень і приймальних пунктів на 10 тис. сільських жителів наприкінці 1970-х роках коливалася в межах 12-14 у Закарпатській, Рівненській, Черкаській, Чернівецькій областях, і до 22-23 – у Ворошиловградській, Донецькій, Запорізькій, Миколаївській і Херсонській областях[59]. Загалом, відставання села за рівнем побутового обслуговування від міста продовжувало залишатися досить разючим і після проведеної реорганізації (див. табл. 1).

---

[56] Ibid. Ф. 4634. Оп. 1. Спр. 925. Арк. 5.
[57] Ibid. Спр. 948. Арк. 42.
[58] *Збірник постанов і розпоряджень…* С. 17.
[59] *Рибак І.В.* Соціально-побутова інфраструктура… С. 214.

Таблиця 1

Динаміка обсягів побутових послуг у місті та селі за 1965-1973 роки (у тис. крб.)[60]

	Роки				
	1965	**1970**	**1971**	**1972**	**1973**
Місто	334502	792569	896330	1006465	1125075
Село	52049	177390	213511	253070	285855

Щоб подолати цей розрив, продовжували ухвалюватися відповідні рішення, що мали на меті виправити жалюгідне становище служби побуту на селі. Так, згідно з постановою Ради Міністрів УРСР «Про заходи по дальшому поліпшенню житлових, комунально-побутових і соціально-культурних умов життя сільського населення» № 501 від 19 жовтня 1982 р., Міністерству побутового обслуговування населення, Міністерству сільського господарства та деяким іншим установам із метою поліпшення побутового обслуговування сільського населення наказано збільшити обсяг будівництва у районних центрах, наприклад: фабрик із прання білизни та хімічної чистки одягу; комплексних підприємств з ремонту радіотелевізійної апаратури, холодильників, пральних машин, іншої побутової техніки, а в селищах радгоспів і колгоспів – пралень самообслуговування[61]. Ця постанова повинна була, у розрізі прийняття та виконання продовольчої програми, сприяти закріпленню кваліфікованих фахівців на селі, створивши більш сприятливе соціальне середовище та зменшивши негативні наслідки процесу депопуляції села, що вже набирав обертів.

Зрештою, з другої половини 1980-х років у середовищі господарсько-партійної номенклатури пропагувалися думки щодо повернення галузі побутового обслуговування селян до організацій споживчої кооперації, у якої цю галузь «відібрали» двадцять років тому. Саме таку думку, що так і не втілилась у життя через розпад Радянського Союзу, висловив у 1988 р. останній очільник споживчої кооперації СРСР, голова правління Центроспілки – П. Федірко[62].

Висновки

Отже, галузь побутового обслуговування в системі споживчої кооперації повоєнних років відігравала другорядну роль. Забезпеченням сільського населення послугами з ремонту й пошиття одягу та взуття, ремонту побутових приладів; перукарнями та фотоательє, окрім Укоопспілки, опікувались також місцеві органи влади, колгоспи та радгоспи.

Незважаючи на кількісне зростання закладів побутового обслуговування,

[60] *Фаєрман П.* (ред.). Статистичний щорічник. Народне господарство Української РСР у 1973 році. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1974. С. 436-437.

[61] Зібрання постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1987. № 2. С. 17.

[62] *Федирко П.С.* О задачах по углублению перестройки деятельности потребительской кооперации, вытекающих из решений XIX Всесоюзной конференции КПСС, июльского (1988 г.) пленума ЦК КПСС, закона «О кооперации в СССР». *Советская потребительская кооперация*. 1988. № 10. С. 8.

якість надання послуг і рівень задоволення потреб мешканців села залишались доволі низькими. Значну частину цих послуг українські селяни отримували в приватних швачок і майстрів «на дому». Більш технологічні види побутового обслуговування більшість селян отримувала нерегулярно, часто під час поїздок до міських центрів. З метою централізації управління та декларованого піклування про добробут селян у середині 1960-х рр. усі установи побутового обслуговування були об'єднані в єдиній урядовій структурі. Після 1966 р. ця галузь соціального обслуговування населення відповідно до партійно-урядового рішення вийшла з підпорядкування Укоопспілки, однак і надалі повноцінно не задовольняла потреб мешканців села у цих послугах.

Таким чином, спроби влади поліпшити стан побутового обслуговування села шляхом перепідпорядкування та централізації управління без капітальних видатків у відповідну інфраструктуру і без врахування реальних потреб селян, виявились невдалими. Незалежна Україна значною мірою успадкувала соціальну інфраструктуру в сільській місцевості, а відтак дослідження економістами, істориками, соціологами проблем розвитку побутового обслуговування на селі вже у новітню добу є затребуваними з точки зору вироблення центральними та місцевими органами влади відповідних планів розвитку цієї галузі.

REFERENCES

Aliman, M., Babenko, S. & Helei, S. (1996). *The history of consumer cooperatives of Ukraine: a textbook for students of cooperative universities*. Lviv: Ukoopspilka [in Ukrainian].

Baran, V. & Danilenko, V. (2006). Agrarian policy of the Communist Party-Soviet leadership. In **Smoliy, V. (Ed.).** *Istoriia ukrainskoho selianstva: Narysy v 2 tomakh.* Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka, 479-485 [in Ukrainian].

Berenshtein, L. & Panchenko, P. (1998). *Ukrainian village in the 20s-90s of the 20th century: a short historical and economic essay*. Kyiv [in Ukrainian].

Danylenko, V. (Ed.). (2022). *Ukrainian society in the 1960s – 1980s*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Faierman, P. (Ed.). (1974). *Statistical yearbook. National economy of the Ukrainian SSR in 1973.* Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy [in Ukrainian].

Fedirko, P. (1988). On the tasks of deepening the restructuring of consumer cooperation activities arising from the decisions of the 19th All-Union Conference of the CPSU, the July (1988) plenum of the CPSU Central Committee, and the law 'On Cooperation in the USSR'. *Sovetskaya potrebitelskaya kooperatsiya, 10,* 8 [in Russian].

Glikin, S. (Ed.). (1948). *Collection of current regulations and orders on the work of consumer cooperation*. Moskva: Tsentrosoyuz [in Russian].

Heitlinger, A. (1979). *Women and State Socialism. Sex Inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia*. London: The Macmillan Press Ltd [in English].

Helei, S. (Ed.). (2013). *Consumer cooperation of Ukraine: from the beginning to the present.* Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoyi komertsiiniyi akademii [in Ukrainian].

Katz, K. (2001). *Gender, Work and Wages in the Soviet Union. A Legacy of Discrimination*. New York: Palgrave [in English].

Klok, V. (2013). Development of consumer cooperatives of Ukraine in the conditions of de-Stalinization (1956-1965). *Visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii. Seriia: Humanitarni nauky, 11,* 117-128 [in Ukrainian].

Kryvchyk, H. (2001). *Ukrainian village under the rule of the nomenclature (60-80s of the 20th century).* Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo Dnipropetrovskoho universytetu [in Ukrainian].

Laas, N. (2011). The position in agriculture. In **Lytvyn, V. (Ed.).** *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia.* Vol. 2. Kyiv: Nika-Tsentr, 463-472) [in Ukrainian].

Lysak, V. (2013). The everyday life of Ukrainian peasants in the conditions of the Soviet reality (1950s – 1960s)]. Donetsk: TOV «Skhidnyi vydavnychyi dim» [in Ukrainian].

Lysak, V. (2019). A woman in the conditions of a rural lifestyle in Ukraine in the 1950s and 1960s.

Ukraina 20 st.: kultura, ideolohiia, polityka, *24,* 274-285 [in Ukrainian].

Moskoff, W. (1984). *Labor and Leisure in the Soviet Union. The Conflict between Private Decision-Making in a Planned Economy.* London: The Macmillan Press Ltd [in English].

Ofer, G. (1973). *The Service Sector in Soviet Economic Growth. A Comprative Study.* Cambridge: Harvard University Press [in English].

Padalka, S. & Ihnatenko, M. (2006). *Agrarian policy in Ukraine: conclusions and lessons from 1960-1980*. Yalta: RIO KGU [in Ukrainian].

Panchenko, P. (1995). *Pages of the history of Ukraine of the 20th century: (Ukrainian village: progress, hopes, anxieties)*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

Pleskach, L. (Ed.). (1969). *Collection of resolutions and orders of the government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic*. Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy [in Ukrainian].

Pleskach, L. (Ed.). (1987). *Collection of resolutions of the government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic*. Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy [in Ukrainian].

Romaniuk, I. (2005). *Ukrainian village in the 1950s – the first half of the 1960s of the 20th century.* Vinnytsia: Knyha-Veha [in Ukrainian].

Rybak, I. (2000). *Social and household infrastructure of the Ukrainian village*. Kamianets-Podilskyi: Abetka [in Ukrainian].

Sidenko, S., Liepiekhov, M., Maiboroda, F., Opelbaum, Sh., Matkovskii, O. (1965). *Consumer cooperation of Ukraine*. Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy [in Ukrainian].

Tereschenko, T. (2016). The standard of living of the Ukrainian peasantry in 1943-1950 (based on materials from the central regions of Ukraine). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Istorychni nauky, 25,* 114-120 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 30.03.2024 *Схвалено до друку / Accepted: 16.12.2024*